

PETER BOGUCKI

BARBARI
CIVILIZAȚII DISPĂRUTE

Traducere din limba engleză de
RAISA MOLDOVAN

EDITURA HERALD
București

Cuprins

Cronologie	7
Prefață	11
Introducere	14
1. Vânători, pescari, agricultori și metalurgiști	30
2. Relații, ritualuri și simboluri	70
3. Comerțul, sarea, grecii și prosperitatea	105
4. Romanii și Prima Epocă a Fierului	139
5. Barbarii din afara frontierelor Imperiului Roman	186
6. Viața barbarilor continuă	230
Note	263
Bibliografie	283
Mulțumiri	297
Index	301

Prefață

Civilizațiile din Grecia și Roma, care au înflorit în Europa Mediteraneană, nu s-au dezvoltat în mod izolat. La nord, în văile râurilor, în munți, pe câmpiile și coastele care se întindeau de la Atlantic până la munții Ural trăiau popoare care nu cunoșteau scrierea. Vechile civilizații mediteraneene îi numeau „barbari”, aceasta fiind o modalitate de a-i defini ca diferiți și străini. Povestea lor, cunoscută aproape exclusiv prin intermediul descoperirilor arheologice care au scos la iveală așezări, ofrande, monumente și morminte, este la fel de captivantă ca și cea a marilor civilizații urbane care cunoșteau scrierea. Mai mult decât atât, trecutul preistoric al Europei are ecou în era modernă prin noile descoperiri, prin celebrarea unor evenimente din trecut și transformarea monumentelor în atracții turistice și chiar prin felul în care se face politică.

Civilizațiile clasice de pe coasta de nord a Mării Mediteraneene erau înconjurată de barbari în Europa, sud-vestul Asiei și nordul Africii. Această carte se referă la barbarii care au trăit în Europa, zonă în care s-a desfășurat cercetarea noastră arheologică. Spre deosebire de majoritatea concepțiilor despre barbari, care iau în considerare doar contactul acestor popoare cu civilizațiile clasice, eu voi arăta că societățile care s-au intersectat cu grecii și romanii în ultimul mileniu î.Hr. aveau o lungă moștenire preistorică. Ca arheolog, acord întâietate dovezilor materiale în raport cu consemnările scrise, iar unul

dintre scopurile acestei cărți este de a-i aduce în prim plan cititorului ceea ce arheologia poate să ne spună, în vreme ce textele scrise nu pot.

Recunosc că titlul *Barbarii: civilizații dispărute* este un oximoron. Prin definiție, oamenii pe care îi numim barbari nu erau civilizați, dacă luăm în considerare sensul pe care conceptul de „civilizație” îl avea pentru locuitorii Greciei și ai Romei. În afară de cei puțini la număr, care erau educați în cadrul societăților cu știință de carte, barbarii din Europa nu știau nici să scrie, nici să vorbească în greacă sau în latină. Cu excepția marilor orașe, cunoscute sub numele de *oppida* la sfârșitul primului mileniu î.Hr., ei nu trăiau în așezări care ar putea fi numite urbane. Principiile de organizare ale comunităților lor erau haotice, prin comparație cu ierarhiile și regulile care structurau societățile greacă și romană. Barbarii nu trec aproape niciun test privitor la ceea ce înseamnă a fi „civilizat”.

Însă, dacă îi studiem de-a lungul timpului, începând cu Epoca Pietrei, barbarii europeni ne relevă o istorie extraordinară a inovației, mobilității și complexității sociale. Ei făceau comerț, se ocupau cu agricultura și păstoritul și luptau plini de energie și entuziasm. Unii membri ai societății barbare urmăreau să obțină o poziție socială, bogăție și prestigiu, în timp ce alții se mulțumeau doar cu munca lor de zi cu zi. Atunci când întâlneau alte civilizații, profitau cu abilitate de noile oportunități de mobilitate socială. Doar pentru că barbarii erau diferiți de greci și de romani, nu înseamnă că ei prezintă mai puțin interes.

Această carte nu trebuie să fie considerată prezentarea definitorie și supremă a barbarilor europeni. Aici am evidențiat mai degrabă lucrurile importante, în special în ceea ce privește subiectele considerate interesante din punctul meu de vedere, în ultimii 40 de ani în care am făcut cercetări arheologice, am predat și am scris. Sper că cititorii vor considera fascinante

multe dintre aceste teme și vor căuta mai multe informații. Puteți găsi multe pe Internet, deși informațiile trebuie luate în considerare cu multă atenție. Puteți afla și mai mult vizitând siturile și muzeele din Europa locuită odinioară de barbari, care expun, explică și reconstituie lumea concretă a acestor societăți preistorice.

Moștenirea lumii barbare rămâne cu noi în prezent. Așadar, un alt scop al acestei cărți este să aducă în atenție povestea barbarilor și să ne facă să reflectăm asupra modului în care am ajuns să privim popoarele care nu cunoșteau scrierea din Europa. În ultimul capitol vom aborda rolul popoarelor barbare în istoria modernă, în politică și cultură.

Introducere

Între anii 2000 î.Hr. și 500 d.Hr.¹, Europa de la nordul Al-pilor era locuită de grupuri remarcabile de populații, care se asemanau cu civilizațiile clasice din regiunea mediteraneană în multe privințe, cu o singură excepție, nu cunoșteau scrisul. În afara faptului că au fost reunite sub un singur nume – „popoare barbare”, aceste comunități sunt, în mare măsură, absente în reprezentarea istorică a apariției societății europene. Există o abundență de informații referitoare la aceste popoare, însă sursele scrise, în special textele autorilor clasici au fost favorizate de către istorici, așa că dovezile bogate referitoare la ele au fost ignorate. Monumentele barbarilor sunt vizibile în peisajul european, în timp ce sub pământ se află așezările și mormintele acestora. În același timp, în imaginarul colectiv, barbarii sunt înfățișați ca fiind violenți, ucigași, însetați de sânge, responsabili de căderea Romei și de alte crime împotriva umanității. Cartea de față este o încercare de a corecta această prejudecată privind populațiile barbare. Dar, pentru ca aceia care o parcurg să nu creadă că se încearcă un fel de „*Primăvara lui Arminius*”², voi sublinia că nu am niciun fel de intenție de a-i face pe locuitorii preistorici ai Europei de nord să pară mai civilizați decât erau. Reputația lor proastă a fost amplificată de-a lungul secolelor, ceea ce, de asemenea, ar putea duce până la eliminarea lor din istorie. Totuși, ar trebui să ne intereseze cine a construit Stonehenge, ce însemna să

faci bronz și fier și, mai presus de toate, cine erau cei pe care i-au întâlnit grecii și romanii, atunci când au mers spre nord.

Din moment ce nu aflăm denumirea populațiilor care au locuit în regiunile de nord până spre finalul poveștii noastre, trebuie să le considerăm niște comunități conectate prin lucruri și practici asemănătoare, precum și printr-un trecut comun îndepărtat. Nu știm ce gândeau membrii acestor comunități despre propriile identități, dar putem fi siguri că niciodată nu s-au considerat a fi barbari. Erau agricultori, negustori, fierari, stăpâni, sclavi, părinți și copii, la fel ca oricare alții. Priviți în ansamblu, ei alcătuiesc ceea ce eu voi numi „Lumea Barbară”.

Lumea Barbară nu era o entitate monolitică. De-a lungul a 3 000 de ani, perioadă asupra căreia ne vom concentra atenția, această lume a suferit multiple schimbări. A cunoscut, de asemenea, variații din punct de vedere geografic, din Irlanda până în Rusia și de la Cercul Arctic până în Alpi. Totuși, pe toată această întindere geografică, oamenii din vechime țineau legătura între ei la distanțe mari și își transmiteau tradițiile și amintirile de-a lungul secolelor. Faptul că barbarii nu știau să scrie, nu ar trebui să ducă automat la eliminarea lor din istorie.

PROBLEMA SURSELOR SCRISE

Desigur că autorii clasici au scris despre barbari, iar crearea miturilor și poveștilor scandinave, consemnate relativ târziu, poate fi proiectată înapoi în timp până în vremurile care preced apariția scrierii. Totuși, mulți autori clasici care au scris despre barbari nu s-au întâlnit niciodată cu adevărat cu unul în carne și oase, iar extrapolarea informațiilor din sursele indirecte duce la apariția unui amestec confuz de legende și detalii. Povestirile etno-istorice și mărturiile călătorilor din secolele de mai târziu sunt surse mai demne de încredere, însă ele privesc numai anu-

mite perioade și oferă doar imagini de moment ale unor complexe configurații sociale, politice și religioase.

În privința popoarelor care nu aveau o cultură scrisă, cea mai importantă problemă a surselor scrise referitoare la acestea este că reprezintă doar punctul de vedere al scriitorului, ceea ce a fost întotdeauna o dificultate pentru istorici. Așa cum a spus și Winston Churchill despre Stanley Baldwin, „istoria va spune că acest bărbat onorabil și drept a greșit [...] pentru că eu voi scrie istoria”.³ Din fericire, au mai existat și alte referiri la politica britanică în anii 1930, astfel încât istoricii pot aprecia dacă explicația lui Churchill este corectă. În ceea ce privește popoarele din vechime fără o cultură scrisă, faptul că autorii care au scris despre ele dețineau un rang social superior impune o anumită perspectivă. De exemplu, aproape toate mărturiile despre viața sclavilor africani din sudul Americii înainte de Războiul Civil au fost scrise de autori albi, pentru că era ilegal ca sclavii să fie învățați să scrie (deși unii au învățat). Astfel, ceea ce știm despre traiul lor cotidian fie a rămas neînregistrat, fie este foarte denaturat.

Aceeași limitare a punctelor de vedere este valabilă în ceea ce privește Europa preistorică. Consemnările scrise ale cronicarilor greci și romani nu erau obiective și nici nu aveau cititori imparțiali. Așa cum vom vedea în continuare, Cezar și alți autori romani de texte și consemnări erau avantajați de stabilirea unei distincții clare între popoarele pacificate, care locuiau în cadrul Imperiului, și popoarele care erau situate în afara acestuia. O asemenea diferențiere poate să fi fost sau nu reală și există indicii că această diferențiere nu reflectă similitudinile inerente, sociale și etnice din spațiul de dincolo de frontiere. Astfel, relativ puținele surse scrise despre Lumea Barbară, care aparțin autorilor clasici, nu trebuie considerate ca fiind incontestabile, ci pur și simplu ca fiind o serie de mărturii ale evidenței, care mai erau pe deasupra și imperfecte.

ARHEOLOGIA, CA SURSĂ PRIMARĂ DE INFORMAȚII

Cunoașterea directă a Lumii Barbarilor provine aproape în totalitate din cercetările arheologice, din studiul rămășițelor materiale ale popoarelor din trecut, rămășițe din care putem deduce detalii despre viețile și practicile lor. Mai multe secole de cercetare arheologică asupra ultimelor milenii î.Hr. și a primului mileniu d.Hr. au scos la iveală un volum enorm de informații, care umplu muzeele și laboratoarele arheologice din toată Europa. Arheologii ocupă posturi în universități, muzee, birouri naționale și regionale de antichități și în firme private, care se implică în arheologia preventivă și de salvare. Savanții din America de Nord și din alte țări îndepărtate, precum Japonia, s-au implicat în studiul arheologiei europene. Pe baza arheologiei se pot spune multe despre barbari, însă există încă atât de multe lucruri pe care nu le cunoaștem.

Cercetarea arheologică din nordul și din centrul Europei implică studiul siturilor antice și al artefactelor pe care acestea le conțin, fiind luate în considerare și descoperirile întâmplătoare făcute în râuri, pe fundurile mărilor, pe ghețari și în alte locuri nefrecventate. Acest tip de arheologie diferă de arheologia dedicată lumii clasice a Greciei și Romei și celei a civilizațiilor Egiptului și Orientului Apropiat prin faptul că, prin comparație, siturile europene aparțin mai degrabă civilizației de pământ. Nu avem de a face cu monumente de anvergură, cum ar fi Acropole, Piramidele din Giza sau Colosseum. Siturile rămase de la barbari nu conțin inscripții sau texte, cu excepția descoperirii în aceste locuri a unor obiecte importate. Sculptura figurativă este pe deplin absentă sau este prezentă numai în cazul în care este de proveniență comercială. Un arheolog contemplă cu uimire o așezare fortificată imensă de pe un deal, precum Maiden Castle din sudul Angliei, în timp ce pentru un neinițiat structura respectivă arată ca o mulțime

de șanțuri în jurul unui deal. Chiar și situl Stonehenge, mult supradimensionat în fotografii, este redus ca mărime în comparație cu principalele monumente clasice.

Mai mult, siturile din Europa barbară sunt mici, de multe ori invizibile la suprafață. Miile de movile funerare, cunoscute și sub numele de tumuli sau gorgane, sunt cele mai proeminente dovezi. Ele se găsesc aproape peste tot, dar mult mai multe au fost distruse de-a lungul mileniilor. Alte dovezi de interes istoric pentru arheologi se află în cimitire sau în caveruri individuale. În siturile cu caracter funerar ale barbarilor au fost descoperite de multe ori ofrande impresionante. De asemenea, au fost descoperite corpuri umane mumificate în locuri neobișnuite, fie în munții Alpi, fie scufundate în mlaștini, adeseori în urma unor morți înfiorătoare.

O casă de mari dimensiuni din Epoca Pietrei în Loniowa, Polonia. După efectuarea săpăturilor, au devenit vizibile urmele stâlpilor în gropi și alveolelor în care fuseseră fixați stâlpi.

Capitolul I

Vânători, pescari, agricultori și metalurgiști

Pentru a începe descrierea Lumii Barbare, este necesar să pornim din acea regiune a Europei care se regăsește în marea poveste a experienței umane. Acest punct va fi ales în mod arbitrar, puteam la fel de bine să începem cu un mileniu mai devreme sau cu secole mai târziu. Acum, totuși, începem povestea din zona Câmpiei Salisbury din sudul Angliei, aproximativ în anul 2300 î.Hr. Oamenii se adunau în această regiune, care mai târziu a fost numită Wessex, pentru a participa la o sărbătoare extraordinară în care Stonehenge este doar un singur element. Am reușit să-i cunoaștem pe unii dintre oamenii care au locuit acolo datorită descoperirii unor schelete și a ofrandelor. Un schelet descoperit în acea zonă a fost numit de către arheologi „Arcașul din Amesbury” și cu el vom începe povestea barbarilor.

POVESTEA ARCAȘULUI

În anul 2002, arheologii care efectuau o investigație de rutină în locul unde era plănuită construcția unei școli în Amesbury, în sudul Angliei, la aproximativ 5 kilometri la sud de Stonehenge, au descoperit mormântul unui bărbat adult, înconjurat de artefacte, întins pe partea stângă și cu capul spre nord.¹ Lângă scheletul aflat în mormânt se aflau 16 vârfuri triunghiulare de săgeți, două brățări de protecție pentru încheie-

tura mâinii și bucăți plate de piatră, legate la încheietura mâinii, pentru a o proteja de coarda arcului. Acesta este echipamentul tipic al unui arcaș din acea perioadă și de aceea bărbatul a devenit cunoscut sub numele de Arcașul din Amesbury. În afară de vârfurile de săgeți și brățările de protecție, alături de schelet se aflau trei cuțite din cupru, cinci vase de ceramică, patru colți de mistreț și două podoabe misterioase din aur, despre care se crede că sunt podoabe pentru păr sau pentru urechi.

Oasele și dinții Arcașului oferă foarte multe informații. Scheletul său a fost găsit într-o poziție chircită. Arcașul avea vârsta cuprinsă între 35 și 45 de ani și înălțimea de aproximativ 1,75 metri. Din cauza unei răni la genunchi, căpătată într-un moment al vieții, a fost șchiop până a murit. În urma datării oaselor Arcașului cu carbon-14 s-a stabilit că el a murit între anii 2400 și 2300 î.Hr.

Izotopii de oxigen și stronțiu din dinții Arcașului ne-au dat indicii despre locul unde și-a petrecut copilăria. Smălțul dinților se formează în copilărie și preia oxigenul și stronțiul din

Reconstituirea momântului Arcașului din Amesbury, în Muzeul din Salisbury.

hrană și din apa de băut. Proporția de oxigen-18 și oxigen-16 este mai mare în regiunile cu climă caldă, decât în cele cu climă rece. Proporția de izotopi de stronțiu provine din structura geologică locală, iar raportul dintre stronțiu-87 și stronțiu-86 diferă din punct de vedere geografic.² Împreună, proporțiile de izotopi de oxigen și cele de stronțiu arată locul de proveniență al unei persoane. Dovezile izotopice indică faptul că Arcașul și-a petrecut copilăria și poate și perioada adolescenței în Europa Centrală, cel mai posibil la poalele Munților Alpi, în sudul Germaniei sau în Elveția, pentru că izotopii de oxigen indică o zonă mai rece decât Anglia, iar izotopii de stronțiu exclud zonele cele mai nordice. Cu toate că avem o idee despre formarea smaltului dinților săi și, prin urmare, putem deduce și locul unde s-a născut, nu știm drumul urmat de Arcaș pentru a ajunge în Anglia și nici cât timp a locuit acolo până a murit.

Arheologii numesc vasele de ceramică din mormântul Arcașului „vase ceramice în formă de clopot”, ele fiind descoperite în toată Europa Centrală și de Vest în ultimele secole din mileniul al III-lea î.Hr. Vasele ceramice în formă de clopot sunt căni fără toartă, care seamănă cu un clopot răsturat. Ele se găsesc de obicei în morminte, precum cel al Arcașului: un bărbat în poziție chircită, alături de care se găseau vârfuri de săgeți, brățări de protecție pentru încheieturile mâinii și de multe ori unelte din cupru și podoabe din aur. Interesant este faptul că acest cupru din care au fost făcute cuțitele Arcașului provenea din vestul Franței sau nordul Spaniei, ceea ce concordă cu răspândirea vaselor ceramice în formă de clopot pe coasta atlantică a Europei.

La scurt timp după descoperirea Arcașului, a fost dezvelit, în apropiere, scheletul unui tânăr bărbat, cu vârsta cuprinsă între 20 și 25 de ani. Analiza oaselor sale a indicat perioada anilor 2350 - 2260 î.Hr. Printre obiectele aflate în mormânt se numărau colți de mistreț, unelte din cositor și podoabe din

aur asemănătoare cu cele ale Arcașului, dar lipseau vasele. Cei doi bărbați au fost probabil rude, pentru că aveau în comun o concreșcență ereditară rară la oasele picioarelor și de aceea bărbatul mai tânăr a fost numit „Însoțitorul Arcașului”. Proportia de izotopi de stronțiu a arătat, totuși, că tânărul bărbat era din partea locului, adică din sudul Angliei. Era oare el un urmaș al Arcașului?

Mai târziu, arheologii au descoperit un mormânt comun la Boscombe Down, de asemenea în apropiere de Stonehenge, care conținea scheletele a cel puțin cinci bărbați adulți, scheletul unui adolescent, probabil băiat, precum și cel al unui copil, posibil chiar a doi copii. Un bărbat avea vârsta cuprinsă între 30 și 45 de ani și suferise o vătămare în timpul vieții care i-a provocat fractura femurului. El a fost îngropat într-o poziție chircită cu capul spre nord. Ceilalți bărbați au murit la vârsta de aproape 30 de ani, iar adolescentul avea vârsta cuprinsă între 15 și 18 ani. Oasele erau împrăștiate la întâmplare în jurul scheletului bărbatului cel mai vârstnic, ceea ce ne duce la concluzia că nu era primul loc în care fuseseră înmormântați. Bărbații și adolescentul se pare că erau înrudiți, dacă ținem seama de structura lor craniană similară.

Numărul foarte mare de vârfuri de săgeți descoperite în mormânt i-a determinat pe arheologi să-i numească „Arcașii din Boscombe”. Vasele ceramice ce se aflau alături de ei erau decorate cu impresiuni de șnur, fapt care arată existența relațiilor continentale. Proportțiile de stronțiu și oxigen din dinții lor au limitat posibilitatea originii lor la Țara Galilor, deși nu ies din calcul nici Bretania, Portugalia, Masivul Central al Franței și Pădurea Neagră. Premolarii și molarii aveau, totuși, amprente izotopice diferite, indicând faptul că Arcașii au trăit într-un singur loc până la vârsta de 5-7 ani și în alt loc între 11 și 13 ani, înainte să se mute în apropiere de Stonehenge. Acest aspect este foarte straniu, din moment ce ei au vârste diferite.

Era oare aceasta o formă obișnuită de migrare, în care copiii erau trimiși în altă regiune mai târziu în timpul copilăriei? Sau acești bărbați înrudiți s-au născut și au crescut aproximativ în același timp și apoi s-au mutat cu toții în apropiere de Stonehenge, înainte să moară la diferite vârste, iar apoi cei care au murit mai devreme au fost reînmormântați împreună cu ceilalți, atunci când a murit și ultimul dintre ei ?

Aceste trei morminte arată faptul că oamenii călătoreau la Stonehenge de la mari distanțe. În mod clar, atmosfera ritualică a peisajului și monumentele funerare din această regiune exercitau o atracție puternică. Povestea Arcașului din Amesbury, a Însoțitorului său, precum și cea a Arcașilor din Boscombe, ne oferă o mică imagine a oamenilor care au trăit în cel de-al III-lea mileniu î.Hr. în sudul Angliei. Arheologia reprezintă o „colecție” de asemenea imagini, câteva dintre ele fiind clare, dar cele mai multe abia conturate. Să ne întoarcem acum cu câteva mii de ani în urmă, să lărgim imaginea, pentru a cuprinde mai mult spațiu și timp, și să examinăm schimbările care au survenit în lumea specifică Epocii Pietrei, schimbări care au culminat cu momentul când oamenii au făcut vasele de ceramică în formă de clopot.³

DUPĂ EPOCA GLACIARĂ

Cu aproape 10 000 de ani în urmă, straturile de gheață care acopereau o mare parte din Europa de Nord s-au retras către nordul Scandinaviei. Pădurile au apărut în regiuni care până atunci fuseseră acoperite de gheață și tundră. Ghețarii s-au retras din zonele cu lacuri, iar râurile au săpat cursuri noi în drumul lor către mare. Noile păduri erau pline de vânat și plante comestibile, în timp ce râurile, lacurile și mările erau bogate în pește și animale acvatice care atrăgeau păsările de pradă. Colonii imense de foci au apărut de-a lungul coastelor.